

Маја АНГЕЛОВСКА-
ПАНОВА

Институт за национална
историја – Скопје

ДУАЛИСТИЧКАТА ИНИЦИЈАЦИЈА ВО ДИСКУРСОТ НА РЕЛИГИСКО-ДУХОВНАТА АЛТЕРНАТИВА¹

Проучувањето на апостазичните учења, или популарно ересите, во принцип се заснова на книжвните состави со антиеретички карактер, особено во услови на евидентен недостаток на дела со автентична артикулација. Приоритетно значење во конкретниов случај при реконструирање на богомилството и на катаризмот како средновековна религиска алтернатива, во смисла на историско-книжевниот потенцијал имаат делата на презвитер Козма, Евтимиј од Акмонија, Евтимиј Зигавен, Симеон Солунски, како и делата на латинските автори Бонакурсус од Милано, Дуран де Хуска, Рајнериј Сакониј итн. Станува збор за луѓе кои во рамките на црковната хиерархија заземале високи позиции или, пак, како што е случајот со некои од латинските автори, за поранешни еретици кои подоцна се конвертирале во католицизам. И покрај субјективноста во пристапот, сепак не може да се игнорира фактот дека се работи за личности со извонредна теолошка едукација и способност за реторика и драматично претставување на настаните, а во функција на апологетско-христијанските тенденции.

Историско-книжевната реконструкција на делата со антиеретички статус сугерира на впечатокот дека тие главно започнуваат со вовед, во кој авторите со доза на воздржаност ја изложуваат темата за која ќе говорат. Тоа, впрочем, мошне илустративно е претставено кај презвитер Козма, кој осврнувајќи се на богомилството, конста-

¹ Благодарност до проф. д-р Георги Василев од Државниот универзитет за библиотекарство и информатички технологии во Софија за рецензијата и за укажаните сугестии.

тира: „Секој грев и клевета – рече Господ, ќе им се прости на луѓето. Но нема да им се прости на оние кои го клеветат Светиот Дух. Ниту на овој, а ниту на оној свет“,² или, пак, во случајот со Евтимиј Зигавен, кој во истиот драматичен манир се запрашува: „Но не изгледам ли и јас поматен со умот кога одговарам на зборовите на оние што се поматени со умот. Се срамам, верувајте. Ги кажувам овие нешта против својата волја... Навлеговме во огромно море од безбожие, за што ни требаат многу дни да го препливаме, а ние малку се оддалечивме од копното...“³ Слични тенденции се забележуваат и кај латинските автори при разобличувањето на катаризмот. Во тој контекст, дециден е и Бонакурсус од Милано, според кого, „...ереста на оние не само што е ужасна, туку премногу страшна и одвратна за говорење и слушање“.⁴

Во делата со антиеретичка артикулација честопати се користи фигуративниот книжевен израз, особено доминантен при претставувањето на надворешниот изглед на еретиците, или како што вели презвитер Козма: „Надворешно еретиците изгледаат како да се овци: кротки, смирени и молчеливи... Прикриени прават сè за да не ги разликуваат од правоверните христијани, а како што кажува Господ – длабоко во себе се волци и крвожедни ѕверови“.⁵ Речиси идентичен е и описот кај Евтимиј од Акмонија, според кого, „тие си облекле овча кожа, а под неа кријат волк“, или, пак, оној на Ана Комнина, која богомилот го идентификува како „мрачен, со лице покриено до носот, оди наведнат и мрмори, но внатрешно е волк нескротлив“.⁶ Евтимиј Зигавен, пак, во прилично манипулативен манир констатира: „Се облекуваат како монаси и ја користат својата надворешност како мамка, прикривајќи го волкот со овча кожа...“.⁷ Инспирацијата за овој, на некој начин унифициран дискурс или формула при дескрипцијата на еретиците можеби лежи во сентенцијата содржана во Евангелието според Матеј (7, 15): „Пазете се од лажните пророци кои доаѓаат во овча кожа, а однатре се волци грабливи“.

² Илија Велев, *Беседа против богомилите на презвитер Козма* (Скопје: 2011), 51.

³ Гърцки извори за българската история, т. X (София: Българска академия на науките, 1980), 75.

⁴ *Bonacursus, Manifestatio heresis Catarorum*, ed. Migne, PL. t. 204, col.775.

⁵ Велев, *Беседа против богомилите*, 53.

⁶ ГИБИ, т. XVIII, 141.

⁷ ГИБИ, т. X, 68.

Во контекст на релевантен изворен материјал, секако треба да се спомене и Катарскиот требник⁸ од втората половина на XIII век, кој е од особено значење зашто содржи податоци што ја третираат токму проблематиката поврзана со иницијацијата на богомилите и на катарите. Требникот се состои од пет дела именувани како *Служба, Примање или посветување во верата, Посветување на совршен богомил, Молење при разни случаи* и *Духовно крштевање на болен*.⁹

Општ впечаток при реконструирањето на дуалистичката иницијација проследена преку парадигмата богомилство-катаризам е дека таа била прилично едноставна и во голема мера зависна од евангелско-апостолското христијанство. Конкретно во случајот со богомилите, презвитер Козма, осврнувајќи се на нивниот став кон Стариот завет, констатира: „Но ние, (еретиците) велат – не го слушаме Давид, ниту пророците ги слушаме, туку само Евангелието. А и не живееме според прописите на Мојсијевиот закон, туку според апостолскиот“.¹⁰ Во таа смисла се произнеле и катарите, кои категорично се придржувале до апостолските стандарди, што не било случај со нивните опоненти-официјалните претставници на католицизмот.¹¹

Апостолското христијанство и неговата претстава за еднаквост меѓу луѓето и колективна сопственост им биле фундаментални постулати на богомилството и на катаризмот уште од најраната фаза на постоењето.¹² Во таа смисла, богомилите биле категорични во ставот против хиерархиско уредување засновано на материјални добра. Напротив, нивната дефиниција за хиерархија во

⁸ Катарскиот требник е напишан на провансалски јазик, со исклучок на воведниот дел, кој е на латински јазик. Во литературата е уште познат како *Лионски пергаментен ракопис*. Се претпоставува дека станува збор за превод на богомилски требник кој не е зачуван во својата оригинална словенска верзија. Види: Ѓордан Иванов, *Богомилски книги и легенди* (Наука и изкуство: 1970), 115; Маја Ангеловска-Панова, *Богомилството во духовната култура на Македонија* (Институт за старословенска култура – Прилеп, Аз Буки: 2004), 113; Bernard Hamilton, Janet Hamilton, Sarah Hamilton, *Hugh Eteriano: Contra Patarenos* (Brill: 2004), 53.

⁹ Иванов, *Богомилски книги и легенди*, 115.

¹⁰ Велев, *Беседа против богомилите на Презвитер Козма*, 68

¹¹ Malcolm Lambert, *The Cathars* (Blackwell: 1998), 42.

¹² Димитар Ангелов, „Философските възгледи на богомилите“, *Известия на българска история*, т.3-4 (1951), 135; Robert I. Moore, *The War on Heresy. Faith and Power in Medieval Europe* (Profile Books: 2012), 55.

принцип била детерминирана од теоретската опитност во изложувањето на догмите, што од современ аспект повеќе имплицира на терминот категорија. Хронолошки, првата концизна поделба на три основни категории се среќава кај цариградскиот патријарх Теофилакт, според кого, „првите од нив (се мисли на еретиците) се оние што проповедаат туѓи догми за црквата“, „другите што биле заблудени од првите“ и приврзаниците на третата се оние што „ниту поучувале, ниту учеле и не претрпеле или не извршиле ништо во духот на нивните гнасни обичаи“.¹³

Што се однесува, пак, до изворите од подоцнежен период, имено од крајот на XI и почеток на XII век, карактеристично е што кај нив не постои конкретна диференцијација на категории богомили, туку заклучокот за категоризацијата произлегува од контекстот преку дискурсот на иницијацијата, со чиешто посредство се вршел преминот од една во друга категорија.

Диференцијацијата помеѓу верниците и совршените претставува фундамент и за катарите во смисла на организациската поставеност. Верниците, кои процентуално биле побројни, се грижеле за потребите и за сигурноста на совршените, кои во катарските средини биле познати уште како „добри христијани“ или „добри луѓе“. Се претпоставува дека во почетокот на XIII век бројот се движел помеѓу 1000 и 1500 припадници на категоријата на совршените, кои имале круцијална улога во дисперзијата на учењето помеѓу Тулуз, Каркасон и Алби.¹⁴

Процесот на воведување на слушателите во богомилскиот окултизам се одвивал постепено, или како што вели Евтимиј од Акмонија: „Еретиците не се осмелуваат да разоткријат сè одеднаш, туку само едно. Откога ќе видат дека нечесникот навлегол во она едно и прво зло, потоа му соопштуваат друго. И така постепено за една до две години најпосле ја разоткриваат пред него целата ерес и бес. Потоа, тој е веќе нивни и јавно го почитува ѓаволот“.¹⁵ За методите на мобилизирање приврзаници говори и Евтимиј Зигавен, според кого, „ги образуваат просто обучените со тоа што ги убедуваат да веруваат во Отецот и Синот и Светиот Дух и да знаат

¹³Димитар Ангелов, Борислав Примов, Георги Батаклиев, *Богомилството в Бџлгария, Византиџ и Западна Европа в извори* (София: Наука и изкуство, 1967), 42.

¹⁴Yuri Stoyanov, *The Other God. Dualist Religions from Antiquity to the Cathar Heresy*. (Yale University Press: 2000), 194-195.

¹⁵ГИБИ, т. X, 19.

дека Христос примил човечко тело и им го дал на светите апостоли светото Евангелие¹⁶. Во оваа фаза тие ја изоставиле догмата за докетизмот, истакнувајќи дека „Христос примил човечко тело“, што веројатно било во функција на идејата за поедноставен рецептивитет и доближување на богомилската идеологија до народот.¹⁷ На повисока инстанција од слушателите биле верниците, кои перманентно работеле на личното усовршување во смисла на апсолвирање на еретичките догми и на опитноста во проповедите и во егзегезата. Преминот од слушател во верник бил придружен со соодветен обред. Имено, претендентот за верник, по периодот определен за духовно-телесна катарса, интензивна контемплација и радикален аскетизам, се стекнувал со можноста за вистинско или второ крштевање (*ἀναβάπτισμα*) со посредство на Светиот дух, или автентично, во согласност со податоците од Евтимиј Зигавен: „Велат дека нашето крштевање било Јованово крштевање зашто се извршувало со вода, а нивното било Христово и се одвивало, како што сметаат, преку духот“.¹⁸ Обредот се одвивал така што присутните го положувале евангелието на главата на кандидатот и ја кажувале молитвата *Оче наш*.

Врвот на богомилската категоризација ја сочинувале совршените, кои се стекнувале со духовно просветлување и визионерство, што, впрочем, било во телеолошкиот фокус на секој христијански мистичар.¹⁹ Посветувањето во категоријата на совршените било придружено со „време за подробно обучување, за повоздржан живот и за почести молитви“. Обредот целосно се заокружувал кога присутните мажи и жени ги ставале рацете на главата на посветениот свртена кон исток и изведувале некакви „евхаристични песни“ и „молитвени химни“. М. Лус смета дека станува збор за „two phases of the spiritual baptism“,²⁰ додека Д. Оболенски го толкува како „two distinct ceremonies... separated by a period of severe

¹⁶ Ангелов, Примов, Батаклиев, *Богомилството в Бџлгария, Византия и Западна Европа в извори*, 55.

¹⁷ Маја Ангеловска-Панова, „Организациската структура на богомилските црковно-еретичките општини“, *Balkanoslavica* 32-33(2003): 91.

¹⁸ ГИБИ, т. X, 67.

¹⁹ Драгољуб Драгојловић, *Богомилство на Балкану и у Малој Азији*, II (Београд: 1982), 177.

²⁰ Milan Loos, *Dualist Heresy in the Middle Ages* (Praha: 1974), 261.

asceticism and inner preparation“.²¹ Самата концепција на обредот говори во прилог на фактот дека богомилите му давале повеќе значење на подготвителниот период за премин од една во друга категорија отколку на самиот чин, зашто тогаш доаѓал до израз радикалниот аскетизам со кој се соочувале во текот на духовниот подвиг за достигнување совршенство.

Непосредно пред чинот на духовно крштевање, еретиците се одрекувале од сопствениот имот и од семејството, задржувајќи само една туника, што на некој начин соодветсува со сентенцијата од Евангелието според Матеј (19, 21): „Ако сакаш да бидеш совршен, оди, продај го имотот свој и подели го на сиромаси, и ќе имаш сокровиште на небото, па дојди и врви по Мене“.

Обредот на духовно посветување кај богомилите во голема мера кореспондира со оној на катарите, именуван како *consolamentum*,²² што во практична смисла значело и официјално влегување во редот на кредото на катарската елита. Имено, во согласност со податоците од *Катарскиот требник*, обредот се одвивал во присуство на совршените и на старешината (*ancianus*), кој имал круцијална улога во спроведувањето на чинот. По воведното обраќање на старешината, придружено со читање цитати од Новиот завет, кандидатот за духовно крштевање требало да се поклони (*melioramentum*), а врз неговата глава била ставана книга со евангелијата. Иницијацијата се финализирила така што присутните ја положувале десната рака на кандидатот, што, всушност, значело официјално посветување во категоријата на совршените.²³ Актот на полагање на рацете бил инспириран од верувањето дека истиот е воспоставен од Исус Христос, што е директно посведочено во Евангелието според Марко (16, 18), во кое се вели: „...на болни ќе полагаат раце и тие ќе оздравуваат“, или, пак, во Делата апостолски (8, 14-17): „Кога чуја апостолите, што беа во Ерусалим, дека Самарија го примила словото Божјо, ги пратија кај нив Петра и Јована, кои, штом слегоа, се помолија за нив за да Го примат Духот Свети. Оти уште ниту на еден од нив не беше слегол Он, а само беа крстени во името на Господа Исуса. Тогаш полагаа над нив раце и тие го примија Духот

²¹ Dimitri Obolensky, *The Bogomils. A Study in Balkan Neo-Manichaeism* (Cambridge: Cambridge University Press, 1948), 216.

²² Andrew P. Roach, *The Devil's World. Heresy and Society 1100-1300* (Longman: 2005), 70.

²³ Иванов, *Богомилски книги и легенди*, 123-124

Свети“ . Всушност, основната импликација на обредот била дека Католичката црква претставува црква на Јован Крстител, кој крштевал со вода, додека вистинската Црква на Бога со која се идентификувале катарите го поддржувала крштевањето со положување на рацете и со повторување на сентенцијата: „Тоа свето крштевање, преку кое се дава Светиот Дух, Божјата црква го запазила уште од времето на апостолите дури досега, и тоа се пренесувало од добри луѓе на други добри луѓе дури до денес, и Црквата ќе го прави до крајот на светот“.²⁴ Со други зборови, совршените богомили и катарите за своите симпатизери претставувале еден вид „живи икони“, вистински претставници на апостолското христијанство, кое го пренесувале во неговата автентична форма, без какви било коруптивни и кривотворни влијанија од официјалната црква.²⁵

Обредот на духовно крштевање можело да се реализира и врз еретик кој бил на смртна постела, особено поради верувањето дека тоа е единствениот начин да постигне спасение на душата. За таквата можност индиректно говори и солунскиот митрополит Симеон, според кого, еретиците-богомили имале обичај „да се залажуваат со своите ѓаволски учења не само себеси, туку и многу други луѓе и особено оние што се наоѓале на крајот од својот живот и така да ги отстранат од христијанската вера“.²⁶ Ваквата практика била карактеристична и за катарите. Извесен Гијом Тардје, на барање на инквизицијата истакнал дека како кандидат, тој цела година бил набљудуван од совршените, но со оглед на неговата неизлечива болест, примил *consolamentum* многу порано одошто било предвидено.²⁷ Се одело дотаму што непосредно по примањето на *consolamentum*, еретиците одбивале да земаат храна со цел да ја забрзаат смртта, процес кој во духот на терминологијата на катарите се нарекувал *endura*. Токму поради тоа, повеќето од црковните авторитети ги обвинувале за поттикнување суицидност, иако, реално, станува збор за акт на личен избор, па донекаде и на верски фанатизам, зашто евентуалното подобрување на здравствената состојба би значело запаѓање во грев. Во случај болниот да починел

²⁴ Иванов, *Богомилски книги и легенди*, 125.

²⁵ Stoyanov, *The Other God*, 260.

²⁶ *Symeonis Thessalonicensis archiepiscopi. Adversus omnes haereses*. ed. Migne, PG, 155, col.73.

²⁷ Steven Runciman, *Srednjovekovni maniheizam, Studija o hrišćanskoj dualističkoj jeresi* (Beograd: 2008), 149.

и да им оставел нешто во наследство, тие не го задржувале за себе, туку го ставале на располагање на целата комуна.

Чинот на духовно кршевање имал примарно значење во некои радикални дуалистичко-катарски комуни и статус на езотеричност сè до 1320 година токму поради фактот што преку него се одржувале континуитетот на епископскиот ред и перманентното дополнување на категоријата на совршените како основни критериуми за катарскиот егзистенцијализам.²⁸

Друг значаен акт во обредниот систем на богомилите и на катарите бил благословувањето или кршењето на лебот – *fractio panis*,²⁹ што како термин многу често се среќава во ранохристијанската книжевност, како и во делови од Новиот завет. Имено, во Првото послание на апостол Павле до Коринтјаните (10, 16) се вели: „Чашата на благословот, која ја благословуваме, не е ли општување со крвта Христова? Лебот, што го кршиме, не е ли општување со телото Христово?“ Кршењето на лебот се споменува и во Делата на светите апостоли (2,42), каде што апостолот Лука е дециден: „И беа постојани во учењето апостолско, во општувањето, во кршењето леб и во молитвите“ или повторно во истото дело (2, 46): „И секој ден еднодушно престојуваа во храмот и, кршејќи леб по куќите, се хранеа со радост и чисто срце“.

Во основата на обредот се препознава тенденцијата за единство на заедницата во функција на определена религиска кауза заснована, пред сè, на принципите содржани во евангелските текстови, а особено доминантни во рамките на апостолското христијанство.

Рајнериј Сакониј е дециден дека овој обред меѓу катарите се изведувал секојдневно, како за ручек така и за вечера, придружен со кажување на молитвата *Оче наш* и со сентенцијата „Милоста на Господ наш Исус Христос да биде веднаш со сите нас“. Франциска-

²⁸ Malcolm Barber, *The Cathars. Dualist Heretics in Languedoc in the High Middle Ages* (Harlow: 2000), 79; Yuri Stoyanov, „Esoteric and Initiatory Traditions in Ancient and Medieval Gnostic Dualism“, in *Sulla soglia del Sacco*, ed. A. Panaino (Milano: 2002), 136.

²⁹ Терминот *fractio panis* е поврзан со името на една фреска идентификувана во грчка капела во катакомбите на Прискила, која се наоѓа на патот Виа Салариа Нова во Рим. На фреската се претставени седум лица седнати на маса, меѓу кои шест мажи и една жена. Фреската датира од првата половина на II век, а во основата е дискурсот на тајната евхаристија.

нецот Џејмс Капели од Милано обредот го доведува во тесна врска со верувањето на катарите дека тие се, всушност, вистинските наследници на апостолите што автентично го имитираат апостолскиот начин на живот.³⁰

Благословувањето на лебот имало посебно значење меѓу верниците, кои честопати имале обичај да чуваат дел од посветениот леб во текот на целата година и одвреме-навреме да јадат од него, третирајќи го како еден вид сакрамент. Колку за илустрација ќе наведеме дека извесна Арнод де Ламот, присетувајќи се на својот престој во една од куќите на совршените (*domus haereticorum*), истакнува дека за време на оброците „јаделе леб благословен од еретиците... и секој кажувал *Benedicite*, а другите одговарале *Господ нека те благослови*“.³¹

Значаен сегмент од иницијацијата карактеристична за апостазичните учења претставува и меѓусебната исповед и покајание, обред на кој присуствувале подеднакво и мажи и жени.³² Во принцип, приврзаниците на богомилството и на катаризмот биле категорични во ставот за каква било потреба од свештеник кој би посредувал во исповедта и пред кој би се одвивало покајанието за евентуално сторениот грев. Конкретно, во богомилските средини исповедта имала статус на обичен разговор, за што, впрочем, се произнел и презвитер Козма, според кого: „Еретиците самите си се исповедуваат и си простуваат, макар што се оковани во ѓаволски пранги. Тоа го прават не само мажите, туку и жените – особено кога се достоини за клеветење“.³³

Меѓу катарите овој обред бил познат како *apparellamentum* и се изведувал еднаш месечно, а на него, впрочем како и кај богомилите, присуствувале „сто или повеќе мажи и жени катари и нивни приврзаници“.³⁴ Со церемонијата претседателствувал ѓакон

³⁰ Hamilton, Hamilton, Hamilton, *Hugh Eteriano: Contra Patarenos*, 26.

³¹ Lambert, *The Cathars*, 144.

³² Егалитетот меѓу родовите субјекти претставувал еден од приоритетните придобивки во рамките на богомилскиот и на катарскиот социјално-етички систем, иако за нивните опоненти таквиот став претставувал еден вид промискуитет. Види: Маја Ангеловска-Панова, „Улогата на жената во еретичките средини во Византија и во Западна Европа“, во *Истражувања од областа на родовите студии*, т. 2 (Скопје: Евро-Балкан Прес, 2002), 121-142.

³³ Велев, *Беседа против богомилите*, 82.

³⁴ „...centum vel plures viri et mulieres Cathari et credentes eorum“ *Латински извори за българската история*, т. IV (София: Българска академия на науките, 1981), 164.

или, во посебни случаи, епископ. Едно од примарните задолженија на ґаконот била пастирската грижа за комуните што се наоѓале под негова јурисдикција во смисла на информирање за социјалната состојба на совршените, сигурноста, опасностите од евентуални дејства преземени од Инквизицијата или за какви било економски проблеми. Рајнериј Сакониј го третира обредот во два дела именувани како покајание (paenitentia) и исповед (confession), со тоа што покајанието, како морална придобивка на катарите, целосно го оспорува поистоветувајќи го со „лага, безвредност, измама и отров“, додека за исповедта дава целосен приказ.

Имено, обредот започнувал со инвокативната формула: „Јас сум тука пред Бога и пред вас за да извршам исповед и да ја исповедам вината за сите свои гревови кои се во мене до тој момент и да добијам прошка за сите нив од Бога и од вас“. ³⁵ Речиси идентична е и верзијата содржана во Катарскиот требник, со таа разлика што вообичаениот термин за обредот *apparellamentum* е заменет со *servissi*, што значи 'служба': „Дојдовме пред Бога и пред вас и пред собранието на Светата црква за да добиеме служба, простување и епитамија за сите грешки што сме ги направиле, сме ги кажале, сме ги мислеле или сме ги извршиле од детството, па сè до овој час и молиме за прошка пред Бога и пред вас...“. ³⁶ Исповедта ја изведувале пред својот првенец, кој на градите го држел Новиот завет и истовремено го вршел прочистувањето од гревовите така што на главата на исповедникот ја ставал светата книга. Присутните, пак, ја полагале десната рака и започнувале со своите молитви.

Дескрипцијата на обредот во делото на Сакониј завршува тенденциозно во смисла на тоа дека „...катарите не извршуваат никакво покајание, уште повеќе тие не чувствуваат грижа на совест за гревовите“. ³⁷

Во принцип, општ е впечатокот дека исповедта претставува чин на пурификација од земните желби и контакти, како и од евентуалните прекршувања на правилата и на принципите воспос-

³⁵ „...ego sum hic coram deo et vobis ad faciendum confessionem et ad ponendum me in culpam de omnibus peccatis meis quae sunt in me usque modo, et ad recipiendum de omnibus veniam a deo et a vobis“. ЛИБИ, т. IV, 164.

³⁶ Иванов, *Български книги и легенди*, 118.

³⁷ ЛИБИ, т. IV, 166: „...Cathari nullam faciunt paenitentiam, maxime cum non habeant contritionem de peccatis...“.

тавени со концептот на катарското движење и со начинот на живот, кон чиј идеал се стремеле.³⁸

Контемплацијата како егизистенционална форма за безгрешен живот претставувала своевидно ѓкце на секојдневниот живот на верниците, а особено на припадниците на категоријата на совршените. Тие ја признавале единствено молитвата *Оче наш*, зашто, како што соопштува Евтимиј Зигавен, таа е „предадена од Бога во евангелијата“ и со неа некои се молеле десетпати со коленичење, други петнаесетпати, а трети, пак, повеќе или помалку.³⁹ Со оглед на нихилизмот кон црквите, молитвата ја изведувале во сопствените домови или, во согласност со податоците од презвитер Козма: „А ти, кога се молиш – влезе во сопствената одаја, затвори ја вратата и тајум помоли се на својот Отец, но без излишни зборови речи само: Оче наш, којшто си на небото“.⁴⁰ Речиси идентични се и податоците содржани кај Евтимиј од Акмонија, според кого: „А ти, кога се молиш, влезе во својата одаја и откако ќе ја затвориш вратата, помоли му се на својот Отец“.⁴¹

Сè уште е актуелна дилемата дали под терминот *одаја* во конкретниот случај подразбирале една состојба на умот, како што сугерира Зигавен, или, пак, ја идентификувале со сопствениот дом, каде што, во принцип, ги реализирале своите молитви, особено поради фактот што фундаментален постулат за таквата определба имала сентенцијата во Евангелието според Матеј (VI, 6), во која децидно се споменува терминот *одаја*, но можеби не во буквална смисла, туку повеќе како неконвенционално место за контемплација.⁴²

Молитвата, според Д. Драгојловиќ, имала двојно значење, имено во метафизичка смисла и надворешно се идентификувала со медитација и религиски ентузијазам, а внатрешно со хипостасно соединување со Бога и Божествената енергија.⁴³ Во прилог на теозофско-медитациските тенденции на контемплацијата зборуваат и податоците од Евтимиј Зигавен, кој истакнува дека еретиците

³⁸ Lambert, *The Cathars*, 143.

³⁹ ГИБИ, т. X, 66.

⁴⁰ Велев, *Беседа против богомилите*, 78.

⁴¹ ГИБИ, т. X, 46.

⁴² Димитар Ангелов, *Богомилството* (София: 1993), 184.

⁴³ Драгољуб Драгојловиќ, *Богомилство на Балкану и у Малој Азији*, II, 174.

„често не само на сон, туку и на јаве го гледаат отецот како старец со долга брада...“⁴⁴

Оче наш, како единствен молитвен израз, имал свое значење и религиски статус и во катарските средини. Имено, Анселмо Александриски, инквизитор во Ценова во периодот на XIII век, осврнувајќи се на верувањата и на обредните практики на катарите во Италија, вели дека тие се молеле по петнаесетпати на секои дваесет и четири часа.⁴⁵

Апотеозата кон споменатата молитва во рамките на богомилско-катарската обредна практика се должи, пред сè, на автентичната интерпретација на евангелските принципи, во случајов на идентификација на молитвата со телото и крвта на Христа.⁴⁶ Она што посебно треба да се истакне е фактот дека еретиците извршиле извесна интервенција врз молитвата од аспект на содржината, приспособувајќи ја на сопствените убедувања детерминирани од дихотомискиот концепт на учењето. Во таа смисла, наместо синтагмата „лебот наш насушен“ (*panem nostrum quotidianum*), како што, всушност, стои во молитвата предадена во Евангелието според Лука, еретиците инсистирале на употребата на „лебот наш врховен“ (*panem nostrum supersubstantialem*). Ваквата состојба, во принцип, се должи на тоа што приврзаниците на богомилството и на катаризмот му придавале духовно значење на терминот *supersubstantialem*, наспроти *quotidianum*, кој, според нивните убедувања, претставува синоним за обичен леб, или поконкретно за материја, кон која тие имале децидно нихилистички однос третирајќи ја како извор на секое зло.⁴⁷ Во прилог на тоа говорат и податоците од Инквизицијата, според кои извесен Бернард Олива, еретик од Тулуз, ја кажувал молитвата доследно придржувајќи се до синтагмата „*panem nostrum supersubstantialem*“.⁴⁸

Во изразено кохерентен однос со богомилско-катарската иницијација е и примената на радикалниот аскетизам, кој, всушност, претставува религиски супстрат и предуслов за реализирање

⁴⁴ ГИБИ, т. X, 68.

⁴⁵ Преземено од Lambert, *The Cathars*, 29.

⁴⁶ Драгојловић, *Богомилство на Балкану и у Малој Азији*, II, 174.

⁴⁷ Иванов, *Богомилски книги и легенди*, 122.

⁴⁸ Georgi Vasilev, *Dualist Ideas in the English Pre-Reformation and Reformation. Bogomil-Cathar Influence on Wycliffe, Tyndale, Langland and Milton* (Sofia: 2005), 67.

на обредната практика на богомилите и на катарите. Аскетизмот во овие средини освен со интензивната контемплација, се манифестираше и со начинот на исхрана заснована на косумирање прилично рестриктивни прехранбени продукти, главно од вегетаријанска природа.

Податоците од Беседата на презвитер Козма децидно укажуваат на фактот дека богомилите биле категорични во ставот против консумирањето месо идентификувајќи го како творба на дијабололизмот.⁴⁹ За разлика од декларативноста на Козма во однос на ова прашање, Евтимиј Зигавен смета дека афирмацијата на ваквиот начин на исхрана е во врска со богомилскиот нихилизам кон Стариот завет, особено кон Мојсеевите заповеди, според кои било дозволено јадење месо и жртвопринесување.⁵⁰

За време на постите, а во функција на духовно-телесната пурификација, богомилите апстинирале од секаков вид храна, што во голема мера кореспондира со исхраната на монасите-анахорети од ранохристијанскиот период. Речиси идентични тенденции се забележуваат и меѓу катарите. Екберт од Шенау споменува дека катарите не консумирале месо ни во судбоносните моменти, третирајќи го како творба на ѓаволот и последица од чинот на *ex-coitu*.⁵¹

Апстиненцијата од месо, јајца и од сирење Рајнериј Сакониј ја поврзува со ставот дека тоа е начин на откупување на нивните гревови, па донекаде и за верски фанатизам и поттикнување суицидност, зашто за катарите било поприфатливо да испијат отров отколку по лекарски совет да изедат пиле за да ја избегнат смртта.⁵² Секако, треба да се укаже на фактот дека освен аскетско-догматската детерминираност за ваквата определба, постоеле и мотиви од филозофски карактер, предусловени од верувањето во метемпсихозата и трансмиграцијата на душите.

Идејата за селење на душите е афирмирана многу порано од појавата на богомилството и на катаризмот, имено преку концептот на орфизмот, како и со посредство на филозофските идеи на Питагора и на Емпедокле. Во основата на нивната етика се прокламираат пацифистички тенденции во смисла на тоа дека животните

⁴⁹ Ангелов, *Богомилството*, 216.

⁵⁰ *Euthimii Zigabeni*, PGr, t.130, coll. 1324, A 10-15.

⁵¹ Loos, *Dualist Heresy in the Middle Ages*, 115.

⁵² LIBI, т. IV, 165.

кои се убиваат би можеле во себе да ја содржат душата на некој близок предок, што е во директна конфронтациона поставеност со крвавите жртви предвидени со официјалниот култ.⁵³

Филозофските импликации за бесмртноста на душата мошне суптилно се одразиле во богомилските средини, веројатно поради претензијата окултизмот на нивното учење да не се манифестира транспарентно. Во таа насока се движат и податоците од Евтимии Зигавен, според кого, „оние што се такви (веројатно станува збор за совршените – б. н.) не умираше, туку како на сон се променуваа и откако ќе ја отстранеле својата земска и телесна покривка, ја облекувале вечната и божествена облека на Христос“.⁵⁴ Идеите за тоа дека човечката душа може да содржи искуства од некој претходен живот се среќаваат и во делото на Евтимии од Акмонија, кој таквата состојба ја поврзува со дигресијата дека „кога човекот се гневи, тој е како змија, како куче, како мачка“.⁵⁵

Катарите, пак, во однос на прашањето за метемпсихозата истапувале поотворено зашто го третирале како автентична духовна појава, што, впрочем, се потврдува со изобилството податоци од латинска провениенција, според кои душата во текот на своето сотиролошко патување минува низ многу тела, и тоа не само на човечки суштества, туку и на животни и на растенија. Интересно е што вегетаријанството и воопшто ваквиот рестриктивен начин на исхрана биле карактеристика на елитното кредо на богомилството и на катаризмот, поконкретно на оние што доследно се придржувале кон принципите на *vita apostolica*.

Посветувањето во категоријата совршен, или во духот на латинската терминологија, во чинот на *consolamentum*, претставувал прилично едноставен обред, но со прилично деликатен подвиг во смисла на интензивна контемплација, радикален аскетизам и постојано усовршување во функција на апсолвирање и

⁵³ Mirča Elijade, *Istorija verovanja i religiskih ideja*, t. II (Beograd: 1991), 152. Вернер Јерер, *Хуманизам и теологија* (Београд: 2002), 103; Маја Ангеловска-Панова, „Food, Drink and Heresy“, in *Traditional Culture-Link in the Integration of the Region* (Mostar: 2011), 24.

⁵⁴ *Euthymii Zigabeni*, PGr., t. 130, coll. 1317 C.

⁵⁵ Ангелов, Примов, Батаклиев, Ангелов, Примов, Батаклиев, *Богомилството в България, Византиџ и Западна Европа в извори*, 57; Георги Василев, *Български богомилски и апокрифни представи в англиската средновековна култура* (София: Корени, 2001), 199.

стекнување вештини за интерпретација на догмите и на теолошката мисла, а со цел поширока дисперзија на учењата.

Општ е впечатокот дека ересиологијата, како посебна научна дисциплина, а во тој контекст и реконструирањето на дуалистичката иницијација претставуваат комплексни прашања кои не секогаш можат да бидат проследени низ дискурсот на објективноста и да се третираат како апсолутна вистина. Уште повеќе што ересиологијата е во директна зависност од ересиографијата, која, од своја страна, пак, е прилично лимитирана со оглед на провениенцијата. Со други зборови, оние што ги прогонувале консументите на религиската алтернатива во случајот на богомилството и на катаризмот во основа претставуваат и главниот извор за постоењето на ересиологијата со сите нејзини специфики, кои во поголем број аспекти не соодветствуваат со реалната состојба.⁵⁶

Она што може да се констатира во функција на своевиден заклучок е фактот што обредниот систем на богомилите и на катарите се засновал на прилично едноставен систем на идеи и демократски тенденции. Реконструкцијата на дуалистичката иницијација, освен со комплексноста на изворите, во голема мера е детерминирана од позициите и од предрасудите на истражувачите, односно дали во егзегезата на еретичките учења се тргнува од фактот дека тие приоритетно се религиски учења, па во таа смисла да се инсистира на реконструирање на нивниот теологизам и иницијација, или, како што е во некои научни дела, да се инсистира на атрибутите од типот на движења со антифеудален и социјален карактер. Секако, на макроплан тоа во голема мера било обусловено од општествениот систем и од влијанието на теистичките или атеистичките влијанија. Нема дилема дека во амбиент на интелектуален и демократски плурализам на глобално рамниште ересите се истражуваат првенствено од аспект на учења со религиско-духовен статус, особено поради тоа што почнувајќи од 90-тите години на минатиот век, доаѓа до повторно актуелизирање на оваа проблематика, што реално резултира со богата научна продукција и афирмација на еден поширок конгломерат на идеи и толкувања.

⁵⁶ За тоа поопсежно, види: Averil Cameron, „How to read Heresiology“, *Journal of Medieval and Early Modern Studies*, 33:3 (2003), 471-484.

Maja ANGELOVSKA-PANOVA

DUALISTIC INITIATION IN THE DISCOURSE OF RELIGIOUS AND SPIRITUAL ALTERNATIVE

- s u m m a r y -

The aim of the article is to present the ritual practise throughout the paradigm of Bogomils and Cathars on the basis of data of antiheretical literary works, especially in circumstances of evident shortage of sources with authentic status.

It is a common impression that the ritual practice among the heretics was under a strong influence of the original apostolic Christianity and in accordance with their concept for equality between people, collective ownership and applied communism. Supporting the principles of the original Christianity, Bogomils and Cathars were against the hierarchical structure based on material goods. Their definition for hierarchy was connected to the degree of theoretical knowledge in presenting dogmas and practising a strict ascetic way of life which, from current's point of view, implicates the meaning of the term category. The progressing from one to the other category was accompanied with a certain preparatory period for confession, spiritual and physical catharsis and constant contemplation, which in the end finished with an appropriate ritual identified as the second or the real baptizing through the Holy Spirit. It should be noted that both the spiritual baptizing, i.e. the change from a follower into a believer, and the elevation in the category perfect were accompanied with an identical ritual. It is probably due to the idea for simplicity and complete democratization of organizational life. Hence follows the logical conclusion that the preparatory period for crossing from one category to the other was of greater importance for the heretics than the actual ritual, because of the fact that it was then that the three basic principles came to the fore: complete absorption of heretical theology, radical asceticism, and an absolute poverty.